

KATEŘINA POŘÍZKOVÁ

JISTOTNÍ MODALITA VE STARÉ ŘEČTINĚ A LATINĚ V ČÁSTEČNÉM POROVNÁNÍ S VYBRANÝMI MODERNÍMI JAZYKY (ČEŠTINA, ANGLIČTINA, NĚMČINA)¹

Otázka jazykové modalit v syntakticko-sémantickém zkoumání je tematika poměrně nová. Počátky jejího rozboru spadají do doby po druhé světové válce a je příznačné, že právě v českém syntaktickém bádání zaujímá zhruba od šedesátých let 20. století zájem o jistotní modalitu významné místo. Na FF MU se tento zájem výrazně projevil v pracích profesora Grepla a jeho spolupracovníků, jejichž koncepce jazykové modalit, třebaže prošla dlouhým vývojem provázeným četnými úpravami, je dodnes všeobecně uznávaným modelem. Velmi brzy si tyto myšlenky v bohemisticky orientované verzi našly cestu i do syntaktických úvah o jiných jazycích – němčiny, angličtiny, francouzštiny, ruštiny, ba dokonce i latiny.

Na tyto tendence, sílící na FF MU zejména v 70. – 90. letech, jsem se pokusila navázat tím, že jsem rozšířila spektrum těchto jazykových pokusů o starou řečtinu – v konfrontaci dále především s latinou, která se v jazykově modalitním ohledu liší od moderních jazyků i od staré řečtiny, a poté zejména s češtinou jakožto s mateřským jazykem a částečně i s některými dalšími moderními jazyky – angličtinou a němčinou. Navázala jsem tak na tradici z předchozích desetiletí, kdy vzešla z práce v Ústavu klasických studií FF MU celá řada prací syntakticky srovnávajících latinu se současnými moderními jazyky. Hlavním cílem mé práce je především to, aby se odhalení dalších systémových rozdílů mezi latinou a starou řečtinou využilo k prohloubení srovnávací lingvistické charakteristiky obou jazyků, a tím zároveň i k využití těchto odborných výsledků především v překladatelské praxi.

Pojem jistotní modalit v češtině na základě tzv. Greplovy teorie.

Jistotní (epistémickou) modalitou nazýváme signalizaci různého stupně přesvědčení (jistoty) mluvčího o platnosti obsahu výpovědi (M. Grepl, P. Karlík: 1998, s. 480). Jedná se tedy o situace, kdy mluvčí při sdělování informace na-

¹ Studie vznikla za podpory grantu FRVŠ č. 677/2003.

značuje adresátovi svou míru přesvědčení o její pravdivosti či nepravdivosti a zároveň si tím od ní vytváří určitý odstup, zaujímá postoj, jímž se zbavuje zodpovědnosti za prokázání pravdivosti sdělovaného obsahu (např. „*to je asi pravda, zřejmě je to pravda, to musí být pravda*“ apd.).

Mluvčí k signalizaci tohoto postoje užívá různých jazykových prostředků, kterými daný jazyk disponuje a které je sám schopen či zvyklý používat, přičemž je třeba počítat s tím, že s tímto návykem je v mnohých případech spojen také subjektivní přístup mluvčího k principům, jak s ohledem k jednotlivému stupni přesvědčení konkrétní výrazové prostředky používat. U mrtvého jazyka je situace ještě mnohem složitější, protože můžeme vycházet převážně jen z dochovaných psaných textů.

Obsah výpovědi, k němuž mluvčí zaujímá svůj epistémický postoj, může být kladný (např. „*myslím si, že lže*“), záporný („*myslím si, že nelže*“), ale také podmínečně platný („*on by asi nelhal*“). Jistotně modalitní postoje se v jazyce vyjadřují především těmito způsoby:

1. **epistémickými predikátory**, výpověď má pak souvětnou strukturu, kde epistémický predikátor zaujímá pozici hlavní věty, obsah výpovědi je pak ve formě věty vedlejší. Epistémické predikátory představují slovesné výrazy typu „*myslím si, jsem přesvědčen, pochybuji, že*“, ale mohou to být i jiné výrazy frazeologického charakteru, např. „*vsadil bych se, že má pravdu*“.

2. **modálními** nebo-li **epistémickými částicemi**, které bývají někdy nazývány větnými příslovci. Nepředstavují větný člen, nezaujímají syntaktické vztahy vůči jiným větným členům, mají charakter vsuvek (*on to myslím udělal schválně*) a některé z nich jsou dokonce svým původem pokleslé vložené věty, např. „*on to možná, prý udělal schválně*“. Mezi tyto modální částice patří především výrazy jednoslovné (*zřejmě, asi, třeba, možná, pravděpodobně, stěží, sotva*), z menší části jsou zastoupeny výrazy víceslovnými (*pokud se pamatují, podle mého názoru* apd.)

3. **modálními slovesy**, které jsou primárně výrazovými prostředky modality voluntativní. Jedná se o slovesa *muset* a *moci* včetně jejich negované formy, přičemž vysoký stupeň přesvědčení mluvčího o platnosti kladného obsahu výpovědi se vyjadřuje pomocí slovesa *muset* (*on musí mít pravdu*), nízký stupeň přesvědčení pak pomocí slovesa *moci*, popř. negovaným slovesem *muset* (*může se mýlit, nemusí mít pravdu*). Vysoký stupeň přesvědčení mluvčího o platnosti záporného obsahu se vyjadřuje buď kladným slovesem *muset* s negovaným infinitivem, nebo záporným slovesem *moci* s kladným infinitivem (*musí ho to nepotěšit, nemůže ho to potěšit*).

4. **gramatickými prostředky**, především využitím některých slovesných morfologických kategorií (např. forma futura: „*on bude mít pravdu*“) či zvláštních syntaktických konstrukcí, které mají většinou povahu osamostatněných vedlejších vět nebo pokleslých souvětných úvarů, v nichž původní spojky nabyly povahy částic, např. „*že on ten dopis neodeslal!*“.

Kromě toho bývá do jazykové jistotní modality zahrnováno i vyjadřování cizího mínění, v němž mluvčí při sdělování informace dává adresátovi najevo, že tvrzení není jeho vlastní, nýbrž přejaté, cizí, čímž se zbavuje zodpovědnosti za

pravdivost této informace. Indikátory tzv. cizího mínění jsou slovesa s významem předávání informace (*říkat*), získávání informace (*slyšet*), částice *prý*, *údajně*, *snad* a modální sloveso *mít*. K jistotně modalitním způsobům bývají také též volně přiřazovány postoje obavy a naděje, které se vyjadřují jednak prostředky lexikálními, např. „*bojím se, že má pravdu*“, jednak gramatickými, např. „*aby tak měl pravdu*“.

Jednotlivé výrazové prostředky jistotní modality můžeme klasifikovat do určitých skupin na základě míry jistoty, jakou představují, tedy od plné jistoty, kdy mluvčí podává informaci jako nepochybnou, zaručenou, pravdivou, přičemž často ani nepociťuje potřebu tuto svou plnou jistotu explicitně vyjádřit, např. „*udělal to on*“ neboli „*vím, že to udělal*“, přes různé stupně přesvědčení o platnosti či neplatnosti obsahu (vysoký stupeň jistoty o platnosti obsahu: „*jsem přesvědčen, že to udělal on*“; o neplatnosti obsahu: „*pochybuji, že to udělal on*“; střední stupeň: „*myslím, nemyslím si, že to udělal on*“ atd.). V situaci, kdy mluvčí připouští současně platnost jak kladného obsahu, tak obsahu záporného („*je možné, že lže*“, ale zároveň „*je také možné, že má pravdu, že nelže*“), mluvíme o nízkém stupni přesvědčení, tedy o jistotě padesátiprocentní.

Hlavní část této studie bude věnována přehledu výrazových prostředků jistotní modality ve staré řečtině (u vybraných autorů především klasického období, částečně bude přihlédnuto i k autorům archaického a helénistického období) v konfrontaci s latinou a s některými moderními jazyky, mezi které jsem kromě češtiny zvolila také angličtinu a němčinu. V podstatě vycházím ze své diplomové práce (Prostředky jistotní modality v klasické řečtině ve srovnání s latinou a češtinou, Brno 2001), ve které jsem se pokusila aplikovat moderní lingvistickou teorii větné modality na klasickou řečtinu a zároveň konfrontovat výsledky, k nimž jsem na základě svých poznatků při jazykovém rozboru vybraných starořeckých textů dospěla, se situací této problematiky v češtině a v latině. Podkladem mi bylo přibližně jednoho sta stran teubnerského textu vybraného z děl čtyř autorů, úmyslně jsem zvolila představitele vzájemně odlišných literárních žánrů. V této diplomové práci jsem se omezila jen na ty autory, kteří působili ve stejném období, v období attickém, a kteří psali ve stejném, totiž attickém dialektu. Za zástupce řečnické prózy jsem zvolila Démosthena (*Κατὰ Φιλίππου Γ*, *Ὀλυνδιακός Α, Β*), za zástupce filozofické prózy Platóna (*Συμπόσιον*, kap. 1–17), za představitele historické prózy Thúkýdida (*Ἱστορίαι*, kn. 1, kap. 1–48) a historické výpravné prózy Xenofóna (*Κύρου παιδεία*, kn. 1, kap. 1–4). Rozborem tohoto textového materiálu jsem získala asi 250 excerpt, na jejichž základě jsem se pokusila vytvořit klasifikaci výrazových prostředků jistotní modality v klasické řečtině a o její srovnání s těmito způsoby vyjadřování v češtině a v latině. Po metodické stránce byly pro mne hlavním pramenem a vodítkem především práce předního představitele brněnské syntaktické školy M.Grepla a jeho spolupracovníků a pro konfrontaci se situací této problematiky v latině jsem využívala zejména disertační práce H. Reichové (Vyjadřování jistotní modality v latině ve srovnání s češtinou a němčinou, Brno 1997). Případy, se kterými jsem se ve vybraných starořeckých textech nesetkala, jsem se snažila dohledávat ve starořeckých gramatikách

a slovnících. Kromě základního přehledu výrazových prostředků epistémické modality jsem provedla i jejich vzájemné porovnání, jednak po stránce kvantitativní (tedy, které způsoby vyjadřování jistotní modality byly ve vybraném starořeckém textu častější a které méně), a jednak po stránce kvalitativní (tedy z hlediska míry jistoty, kterou pravděpodobně vyjadřují). Slůvko pravděpodobně již naznačuje řadu problémů, se kterými je nutné se potýkat při interpretaci textu mrtvého jazyka, jedná se především o problém tradičního, nebo výstižněji řečeno automatického přístupu při překládání, které mnohdy nereflktuje určité specifčnosti ve významech jednotlivých způsobů vyjadřování těchto postojů. Těžko můžeme přesně odhadnout, co autor danou výpověď doopravdy mínil, neboť je třeba vzít v úvahu i subjektivní přístupy v užívání těchto prostředků a také rozdílné stylistické návyky těchto autorů.

V návaznosti na svou diplomovou práci jsem textový materiál k dalšímu studiu výrazových prostředků jistotní modality ve staré řečtině rozšířila o tyto úseky:

a) archaické období:

Homér (*Ἰλιάς A*, *Ὀδύσσεια A, Z*);

b) klasické období:

Sofoklés (*Οἰδίπους τύραννος*: verše 1–650)

Aristofanés (*Εἰρήνη*: verše 1–700);

c) helénistické období:

Plútarchos (*Τῶν ἐπτά σοφῶν συμπόσιον*, *Περὶ ἀοργησίας*,

Περὶ τοῦ τὰ ἄλογα λόγῳ χρῆσθαι)

Lúkiános (*Περὶ θυσσιῶν*, *Ἀλέξανδρος ἢ Ψευδόμαντις*)

Menandros (*Δύσκολος*, verše 1–550)

Polybios (*Ἱστορίαι*, kn. 1, kap. 1–15)

Vycházíme-li z úvodní klasifikace způsobů vyjadřování jistotní modality v češtině na základě tzv. Greplovy teorie, můžeme všechny výrazové prostředky JM, s nimiž jsme se v excerpovaných starořeckých textech setkali, rozřadit takto:

A. SOUVĚTNÉ a INFINITIVNÍ, resp. PARTICIPIÁLNÍ KONSTRUKCE

1. **Souvětné konstrukce s vedlejší větou.** V řídicí větě bývá epistémický predikátor zastoupen slovesy a predikatorickými výrazy vyjadřujícími vnímání (verba sentiendi), vědění (verba sentiendi), projevnování (verba dicendi) a myšlení (verba putandi). V rámci souvětných konstrukcí s vedlejší větou sem patří souvětí s vedlejšími větami obsahovými:

a) oznamovacími, např.

δηλον δ' ὅτι ταῦτ' ἐστὶν ἀληθῆ· (Dem., Olynth. II, 19)

Zřejmo jest, že pravdou to jest.

Je zajímavé, že v tomto způsobu vyjadřování má stará řečtina ve srovnání s klasickou latinou mnohem blíže moderním jazykům, kde je tento způsob vyjadřování běžně užíván (Reichová 1997: 72; Schneidrová 1987: 38). V klasické

latině byla pro slovesa vnímání, myšlení a projevování ve spisovném jazyce závazná infinitivní konstrukce, zatímco věty se spojkami *quod, quia a quoniam*, indikativní i konjunktivní, se u těchto sloves užívaly v lidové řeči a v literatuře se rozšířily až u křesťanských spisovatelů (F. Novotný 1938). V řečtině bývá vedlejší věta většinou uvozena spojkou *ὅτι*, méně často se objevuje spojka *ὡς*, která je významově téměř synonymní. Po slovesech myšlení a projevování však může mít tato spojka *ὡς* poněkud odlišný význam, neboť signalizuje spíše menší jistotu (tomu odpovídá i náležitý český překlad „že prý“ – př. viz kap. o vyjadřování cizího mínění).

b) tázacími (tzv. nepřímé otázky). V řídicí větě je epistémický predikátor zastoupen slovesy a predikatorickými výrazy, které navozují téma otázky nepřímou, tedy referencí o neznalosti (lat. *nescio an*, řec. *οὐκ εἰ*).

Ἄλλὰ μὰ τὸν Δία, ἔφη, ἐγὼ μὲν οὐκ οἶδ', ὅστις ἄνθρωπος γεγένημαι.
(Xen., Cyr. 1, 4.12)

Já opravdu nevím, postěžoval si Kýros, co se to se mnou stalo.

Zatímco v klasické spisovné latině jsou tyto nepřímé otázky závazně konjunktivní, v řečtině se v závislé větě vedle indikativu, optativu s *ἄν* a indikativu historického času s *ἄν* objevuje i konjunktiv, resp. optativ deliberativní, tudíž řečtina podobně jako některé moderní jazyky může v takovýchto větách kombinovat různé jazykové prostředky (např. „nevím, jestli je to pravda – nevím, jestli by to mohla být pravda“).

c) žadacími – z této kategorie sem můžeme zařadit pouze věty obavné (lat. „*timeo ne non veniat*“: bojím se, že nepřijde = asi nepřijde). V řečtině se ještě navíc může v závislé propozici po hlavním čase v propozici řídicí objevit vedle konjunktivu, indikativu přítomného i potenciální optativ s *ἄν*, resp. indikativu futura (Smyth 1956: 502), čímž může opět dojít ke kombinaci různých výrazových prostředků jistotní modalit.

...πολλάκις γὰρ ἔμοιγ' ἐπελήλυθε καὶ τοῦτο φοβεῖσθαι, μή τι δαιμόνιον τὰ πράγματα
ἐλαύνη... Dem., Phil. III, 54

...neboť často mě už také napadla obava, že snad nějaké božstvo žene naši obec do zkázy...

2. Konstrukce infinitivní a participiální. Konstrukce infinitivní jsou zastoupeny vazbou akuzativu či nominativu s infinitivem, který se objevuje po slovesech a predikatorických výrazech vyjadřujících vnímání (nikoli bezprostřední), projevování nebo myšlení. Po slovesech ústního projevování je však třeba rozlišovat mezi jejich významem jistotně modálním (*tvrdím, že*) a voluntativně modálním (*pravím, aby*). Zatímco v řečtině se takové věty mezi sebou formálně téměř neliší (s výjimkou odlišnosti v používání záporok), v latině má vyjadřování obou těchto modalit odlišnou formu. Zatímco ve větách s jistotně modalitním

významem se objevují infinitivní konstrukce, ve větách s významem voluntativně modálním je závazné použití vedlejší věty, která je v tradičních gramatikách označována jako snahová.

Vazba akuzativu s infinitivem se objevuje také po výrazech neosobních (typ lat. „*certum est, verisimile est te venire velle*“ – je jisté, pravděpodobné, že chceš přijít). V řečtině sem patří především výrazy složené ze spojení substantiva se sponovým slovesem (*εἰκός ἐστι*). V případě, že epistémický predikátor je zastoupen sponovým slovesem ve spojení s adjektivem, musí mít závislá propozice formu buď vedlejší věty nebo přechází ve vazbu nominativu s infinitivem:

...ἄλλο τι βουλομένη ἐκατέρου ἢ ψυχὴ δῆλη ἐστίν,... Pl. Symp. 192 c, d

...je patrné, že duše jednoho i druhého chce něco jiného,...

Kromě toho narozdíl od latiny je užito této vazby (N+F) i v těch případech, kdy je subjekt podřazené věty shodný se subjektem věty nadřazené (typ: *νομίζω σοφὸς εἶναι* – *myslím, že jsem moudrý*), aniž by v závislé větě musel být subjekt explicitně vyjádřen. Konstrukce nominativu s infinitivem latinského typu, jak uvádí P. Peňáz ve svém Úvodu do řecké syntaxe (Brno 1998), tj. vznikající deagentizací neboli převodem věty do pasiva, se v klasické řečtině objevuje spíše jako formální prostředek vyjadřování cizího mínění.

Zvláštnost řečtiny představuje významová odlišnost v použití infinitivních a participiálních konstrukcí po slovesech vnímání a vědění. Participiální konstrukce se totiž užívá v těch případech, kdy jimi chce mluvčí zdůraznit objektivitu, jednoznačnost, nepochybnost sdělované informace či to, že se jedná o skutečnost všeobecně známou. Např. po slovese *φαίνομαι* se objevuje infinitivní konstrukce ve významu „*zdá se, že*“, participiální konstrukce ve významu „*je jasné, že, zřejmé*“, což představuje vyšší stupeň jistoty o pravdivosti informace než první případ. Plnou jistotu vyjadřuje sloveso *οἶδα* obzvláště ve spojení s participiální vazbou.

Φαίνεται γὰρ ἡ νῦν Ἑλλάς καλουμένη οὐ πάλαι βεβαίως οἰκουμένη,...

Th., Hist. I, 2.1

Je totiž jasné, že to, čemu se dnes říká Řecko, nebylo kdysi trvale osídleno,...

V porovnání s moderními jazyky, pokud jde o tuto kategorii způsobů vyjadřování jistotní modality, můžeme konstatovat, že moderní jazyky převážně užívají souvětých konstrukcí s vedlejší větou. Pouze vazba nominativu s infinitivem se objevuje jak v angličtině, tak rovněž i v němčině:

John seems to be here.

Er scheint krank gewesen zu sein.

V tomto ohledu má tedy snad klasická řečtina k moderním jazykům blíže než klasická latina, protože v řečtině je možno po slovesech projevoování a vědění používat vedle infinitivních a participiálních konstrukcí i vedlejší větu (s výjimkou některých sloves, jako např. *φημι* – viz Bornemann, Risch 1973: 233). V němčině převažuje uplatnění vedlejších vět se spojku *dass* po slovesech např. *meinen*,

hoffen, denken, wissen, glauben nebo po spojeních typu *ich bin der Meinung, dass*, přičemž spojka *dass* může být v případě, že ve vedlejší větě je stejný pořádek slov jako ve větě hlavní, vynechána (Reichová 1997: 65). V angličtině je situace obdobná. Ve větě hlavní je přísudek vyjádřen slovesy typu *think, hope, know, believe* apd., přičemž spojku *that* lze rovněž vynechat (např. „*I hope she is right*“).

B. NESOUVĚTNÉ ZPŮSOBY VYJÁDŘENÍ

1. Vsuvky:

a) větné, které dále rozlišujeme z formálního hlediska mezi větné vsuvky ve formě věty hlavní (v řečtině je to nejčastěji vložené sloveso *οἶομαι, οἴμαι* – lat. *credo, spero, arbitror*) a větné vsuvky ve formě věty vedlejší, což se týká více-slovných výrazů nejčastěji v řečtině uvozených spojkou *ὥς, řidčeji εἰ (μῆ)* – srov. lat. *ut, si (nisi)*. V řečtině jsou ještě nadto poměrně hojně užívané vsuvky ve formě infinitivu absolutního, kam patří výrazy typu *ὥς ἔμοι δοκεῖ* – jak se mi zdá, *ὥς ἔμὲ μεμνηῆσθαι* – pokud si pamatuji apd.

οὐ γὰρ ὥς ἐλλέβορον, οἴμαι, δεῖ θεραπεύσαντα συνεκφέρειν τῷ νοσήματι τὸν λόγον...

Plut., P. aorg., 453 D 6

Nesmí se totiž, myslím, jako čemeřice spolu s chorobou odklizovat rozum,...

b) nominální vsuvky buď v podobě prostého pádu, v řečtině je to akuzativ, např. *γνώμην ἐμήν* (Aristof., Eir. 232), v latině ablativ, např. *mea sententia, meo arbitrio, mea opinione*, nebo předložkového pádu (v řečtině např. *παρὰ ἔμοι* – u mne, v mých očích, podle mého soudu; v latině např. *sine dubio* – bez pochyby).

2. Modální adverbia a částice:

V řečtině mezi těmito prostředky zaujímají výsadní postavení kromě částice *ἄν* i částice *ἴσως*, (*snad, možná*), která se v mnou excerpovaném materiálu vyskytovala v porovnání s jinými partikulemi tohoto druhu ve velmi hojném počtu. Další, avšak méně časté, jsou částice *ποῦ, τάχα*.

...ἴσως μέντοι, ἄν δόξῃ μοι, ἀφήσω σε. Pl., Symp. 189 c

Možná, že tě propustím, uznám-li za dobré.

Epistémičnou modalitu zdánlivě indikují i některé další řecké částice jako např. *μέν, μέντοι, δήπου* apd.; ve vybraných textech jsem nenalezla jediný případ, kde by tyto částice nepochybně vyjadřovaly pouze jistotně modalitní postoj. V latině se to týká výrazů *certe, profecto, forte, scilicet*, které rovněž neslouží vždy jen k vyjadřování jistotní modalitní, ale častěji se vyskytují spíše ve významu konfirmativním (české *opravdu, určitě, vskutku, jistě*), popřípadě hodnotícím (české *samozřejmě, ovšem*).

3. **Modální slovesa.** V klasických jazycích se tento způsob vyjadřování vyskytuje jen zřídka, navíc je tato situace komplikovaná i tím, že většinou není v textech

jednoznačné, zda se primárně jedná o vyjádření jistotní nebo voluntativní modalit. Většinou však modální slovesa signalizují voluntativní modalitu. V latině se to týká sloves *debere* a *posse*, přičemž s poměrně vysokou jistotou do jistotní modalit můžeme zařadit sloveso *posse* v opisných tvarech potenciální formy podmínkových souvětí při vyjadřování nepřímé závislosti, např. „*credo te errare posse, si id dicas*“ – myslím, že bys asi chyboval, kdybys to říkal (Reichová 1997: 80). V řečtině snad jediný výraz, který lze bez výhrad zařadit mezi prostředky vyjadřování jistotní modalit na základě výsledků dosažených při práci s vybranými úseky, je výraz *ἀνάγκη ἐστίν*, popř. *ἀναγκαῖόν ἐστιν*, který má právě vedle voluntativní modalit i uplatnění v rámci jistotní modalit, zcela v duchu českého *nutně* (Peňáz SPFFBU, E 28, 1983). Dále je do této kategorie možné zařadit v určitých případech i sloveso *μέλλω*, které, jak uvádí P. Peňáz, nelze modálně přesně specifikovat a je interpretovatelné pouze podle kontextu jako možnost nebo nutnost, eventuálně i jako vyjádření jistotní modalit.

Např. větu

ὡς φαυλότατ' ἔμελλε τὰ πράγματα εἶξεν Dem., Phil. III, 2

by bylo možné do češtiny přeložit třemi způsoby:

- a) mohly by se zhoršit;
- b) měly by se zhoršit;
- c) musely by se zhoršit.

Oproti tomu v moderních jazycích jsou modální slovesa pro vyjádření jistotné modalitního postoje používána poměrně často. V němčině, jak uvádí H. Reichová (1997:67), plní tuto funkci modální slovesa *können*, *müssen*, *dürfen*, *sollen* a *mögen* a některé z nich mohou tuto funkci plnit jak ve formě indikativní, tak konjunktivní a poměrně často se vyskytují i ve spojení s infinitivem II. V takových případech tedy dochází ke kombinaci lexikálního prostředku (modální sloveso) s prostředkem gramatickým (konjunktiv, infinitiv II).

Např. *Das Buch kann (konnte, könnte) auf dem Tisch gelegen haben*.

Sloveso *dürfen* existuje jako prostředek vyjádření jistotní modalit jen ve tvaru konjunktivním, ve spojení s infinitivem I slouží k vyjádření možnosti v přítomnosti (*ich dürfte es vergessen = ich vergesse es wahrscheinlich*) a ve spojení s infinitivem II vyjadřuje potencialitu v minulosti (*ich dürfte es vergessen haben = ich habe es wahrscheinlich vergessen*). Oproti tomu slovesa *mögen* se pro vyjádření jistotní modalit užívá pouze v indikativu.

V angličtině mohou jistotní modalitu vyjadřovat, jak uvádí F.R. Palmer (1986: 57–61), zejména modální slovesa *may*, v případě záporného obsahu výpovědi se užívá formy *may not* (*He may be there – He may not be there*), a *must*, v případě záporného obsahu výpovědi se užívá formy *can't* (*He must be there – He can't be there*). Stejně jako je tomu v němčině, i angličtina může po těchto slovesech využít minulého infinitivu, který implikuje potencialitu v minulosti, např. *He must have smiled*. F.R. Palmer mezi modální slovesa zařazuje i sloveso *will*, které z hlediska míry jistoty, kterou představují stojí mezi „slabým“ *may* a „silným“

must. Z modifikovaných slovesných tvarů uvádí nad to ještě tvary *might*, *ought to*, *should* a *would*.

4. Gramatické prostředky:

a) futurum: klasické jazyky stejně jako moderní jazyky používají v rámci těchto prostředků pro vyjádření epistémického postoje futura, v latině je futurum s takovýmto významem často doprovázeno ještě modalitními adverbii a částicemi, např. „*hoc videbitur fortasse cuiuspiam durius*“ – *to se snad bude někomu zdát příliš tvrdé* (Reichová 1997: 81). Dále tato autorka na stejném místě uvádí, že určitý prvek nejistoty může vyjadřovat zřejmě i futurum exactum, např. „*riserit fortasse aliquis hoc praeceptum*“ – *někdo se možná zasměje tomuto nařízení*. Futurum II by za určitých okolností mohlo vyjadřovat i nejistotu, pravděpodobnost či pochybnost v minulosti, tak jak je pro tento výrazový prostředek typické v germánských a románských jazycích, např. „*dum loquimur, fugerit invida aetas*“ – Hor. Carm. 1, 11, 7n. – *zatímco mluvíme, unikne = unikl zřejmě závistník čas*.

V excerpovaných textech byl nalezen tento příklad:

᾽Η δὴ λοίγια ἔργα τὰδ' ἔσσεται οὐδ' ἔτ' ἀνεκτά... Hom., Il. 1, 482

Tohleto opravdu bude věc neblahá, nesnesitelná,...

b) optativ potenciální s ἄν, resp. v některých případech i minulý čas s ἄν pro vyjádření možnosti v přítomnosti, popř. v minulosti: v latině slouží pro vyjádření možnosti v přítomnosti konjunktiv potenciální, a to konjunktiv prézenta a perfekta, např. „*fortasse dixerit quispiam*“ – *někdo by možná řekl*, možnost v minulosti pak konjunktiv imperfekta. Týká se to však jen některých sloves především ve tvaru 2.os.sg. např. *videres, audires, crederes, putares* – *byl bys viděl, slyšel, věřil* (Reichová 1997:82–3). V řečtině se pro vyjádření možnosti v přítomnosti používá optativu potenciálního s částicí ἄν. Překládá se nejčastěji kondicionálem přítomným, méně často modálním slovesem možnosti nebo futurem s modální částicí *asi*, *možná*, *snad*. Tento řecký optativ s ἄν jako výrazový prostředek možnosti v přítomnosti tedy odpovídá latinskému konjunktivu potenciálnímu, na druhé straně latinskému konjunktivu imperfekta jako výrazovému prostředku tzv. možnosti v minulosti odpovídá řecký minulý čas ve spojení s částicí ἄν (opět se to však týká jen některých sloves v určitých konkrétních tvarech, např. *ῥου ἄν* – viz G. Wakker 1994: 156–166). Na rozdíl od latinského konjunktivu je však použití řeckého optativu s ἄν mnohem běžnější prostředek vyjadřování jistotní modality. Kromě toho řečtina nebývá většinou tolik vázána časovou sousledností vedlejších vět jako latina, proto se tento typ gramatického prostředku jistotní modality často objevuje i ve vedlejších větách obsahových (oznamovacích, obavných, nepřímo tázacích), tedy v kombinaci s dalším prostředkem jistotní modality.

...οὐδενὶ γὰρ ἂν δόξειε τοῦτ' εἶναι ἢ τῶν ἀφροδισίων συνουσία,... Pl., Symp. 192 c
...neboť nikdo by si nepomyslel, že je to smyslné milování...

c) *μη οὐ, οὐ μή* + konjunktiv, resp. futurum: původně se zřejmě jedná o konjunktiv, resp. futurum, které se po hlavním čase ve větě řídící objevovaly ve vedlejších větách obavných, v nichž docházelo ke kumulaci zápokrek.

Např. (J., V. Niederle, L. Varci 1993: 274–275):

μη οὐ τοῦτο γένηται se tradičně překládá jako „*to se asi (snad) nestane*“, *οὐ μή τοῦτο γένηται* „*to se sotva stane, to se jistě nestane*“.

Sémantická odlišnost v různé míře jistoty, kterou tyto věty vyjadřují, je tedy po formální stránce dána pořadím zápokrek. Druhý případ souvisí s těmi situacemi, kdy je v hlavní větě popřena obava (*οὐ δέδοικα*), jejíž předmět je vyjádřen ve vedlejší větě uvozené spojkou *μη*.

Moderní jazyky taktéž disponují futurem (čes. „*on bude mít pravdu*“, něm. „*er wird jetzt in der Schule sein*“, angl. „*that will be the postmann*“). Němčina má navíc ještě k dispozici futurum II, jehož hlavní funkční náplní v současné době je právě vyjádření nejistoty či pochybnosti (Reichová 1997: 69). Konjunktiv a infinitiv II mají zpravidla v němčině pouze ráz doprovodného výrazového prostředku jistotní modalit v souvětých a infinitivních konstrukcích. Angličtina, jak již bylo uvedeno, využívá modifikovaných tvarů modálních sloves.

C. DELIBERATIVNÍ OTÁZKY

Zvláštní kategorii výrazových prostředků jistotní modalit tvoří deliberativní otázky, které signalizují jistotní modalitu nerozhodností a rozpaky mluvčího nad tím, co by měl udělat. V latině se tento případ týká konjunktivu prézenta a perfekta (*quid faciam* – co mám dělat), nikoli však konjunktivu imperfekta (*quid facerem* – co jsem měl dělat), neboť takovýto prostředek má v těchto případech charakter referování a do jistotní modalit nepatří (Reichová 1997: 84). V řečtině se v těchto větách objevuje konjunktiv, např.:

ἄγε δὴ, τί δεῶμεν, ὦ πονήρ' ἀνδρώπια; Aristof. Eir. 263

Co, človíčkové bídní, máme počít?

Po vedlejší čas ve větě hlavní zastupuje tento konjunktiv optativ deliberativní, který však ze stejného důvodu jako v případě latinského konjunktivu imperfekta nepatří mezi prostředky vyjadřování JM.

Moderní jazyky upřednostňují v takovýchto větách spíše použití modálních sloves (čes. „*co mám dělat*“, něm. „*was soll ich tun*“, angl. „*what shall I do*“), popř. jejich modifikovaných tvarů.

D. CIZÍ MÍNĚNÍ

Další zvláštní kategorii představuje tzv. cizí mínění, které se v latině vyjadřuje vazbou akuzativu s infinitivem po bezpodmětových výrazech typu *dicunt, aiunt*, především však vazbou nominativu s infinitivem po pasivních výrazech typu *dicor* apd. Dále se v latině vyjadřuje cizí mínění vedlejšími větami důvodovými s konjunktivem podle souslednosti časů, jelikož tento konjunktiv na rozdíl od

indikativu právě naznačuje důvod zprostředkovaný, např. „*Sokrates capitis damnatus est, quod iuventutem corrumperet*“

Sokrates byl odsouzen, protože prý kazí mládež (Reichová 1997: 85).

V podstatě stejnými prostředky operuje i řečtina, v níž se cizí mínění vyjadřuje jednak infinitivními konstrukcemi po výrazech typu *λέγουσι, φασί*, popř. souvětými konstrukcemi nejčastěji uvozenými spojkou *ὡς* (že prý).

...αἰτίας ἂν προστιθέντες, ὡς φρονοὶ τὰ Βρασιίδου. Aristof. Eir. 640

...za záminku pak si brali, že prý drží s Brasidou.

Tuto spojku mají rovněž i důvodové věty v případě, že tím chce mluvčí naznačit, že se nejedná o objektivní důvod, nýbrž přejatý, zprostředkovaný. Dále se v řečtině stejně jako v latině pro tyto případy užívá větných vsuvek a poměrně častá je i konstrukce nominativu s infinitivem po výrazech typu *λέγεται*.

λέγονται μὲν γὰρ Πέρσαι ἀμφὶ τὰς δώδεκα μυριάδας εἶναι. Xen., Cyr. I, 2.15

Peršanů prý je na sto dvacet tisíc.

Němčina užívá pro vyjádření cizího mínění nejčastěji slovesa *sollen* ve spojení s infinitivem I, pokud slouží k vyjádření CM v přítomnosti, s infinitivem II, pokud se jedná o vyjádření CM v minulosti. Pokud se děj odehrává v minulosti a původce děje je zároveň subjektem, může se v rámci CM použít i modální sloveso *wollen*, např. „*er will es gesagt haben*“ (Reichová 1997: 69). Angličtina v těchto případech užívá vazby nominativu s infinitivem latinského typu, např. „*he is said to have been ill*“.

BIBLIOGRAFIE

- BORNEMANN, E., RISCH, E. 1973. *Griechische Grammatik*. Frankfurt am Main, Verlag Moritz Diesterweg
- GREPL, M., BAUER, J. 1986. *Skladba spisovné češtiny*. Praha, Státní pedagogické nakladatelství.
- GREPL, M., KARLÍK, P. 1998. *Skladba češtiny*. Olomouc, Votobia.
- LIDDEL, H.G., SCOTT, R. 1925. *Greek-English Lexicon*. Oxford. Oxford University Press.
- Mluvnice češtiny 3. Skladba*. 1987. Praha, Academica.
- NIEDERLE, J., NIEDERLE, V., VARCL, L. 1993. *Mluvnice řeckého jazyka*. Praha.
- NOVOTNÝ, F. 1992. *Základní latinská mluvnice*. Praha, nakl. H&H.
- PALMER, F.R. 1986. *Mood and Modality*. Cambridge, Cambridge University Press.
- PEŇÁZ, P. 1982. *Lexikální prostředky tzv. voluntativní modalit v řečtině ve srovnání s latinou a češtinou*. In SPFFBU, E 24, 259–69.
- PEŇÁZ, P. 1983. *Lexikální prostředky modu možnosti a nutnosti v řečtině ve srovnání s latinou a češtinou*. In SPFFBU, E 28, 249–63.
- Příruční mluvnice češtiny*. 1995. Praha, Lidové noviny.
- REICHOVÁ, H. 1997. *Vyjádřování jistotní modalit v latině ve srovnání s češtinou a němčinou*. Disertační práce, Brno.
- RIJKSBARON, A. 2002. *The Syntax and Semantics of the Verb in Classical Greek*. Amsterdam.
- SCHNEIDROVÁ, D. 1987. *Výrazové prostředky jistotní modalit v latině a angličtině ve vzájemném srovnání*. Diplomová práce. Brno.

SMYTH, H. W. 1956. *Greek Grammar*. Harvard. Harvard University Press.

ŠIMŮNKOVÁ, K. 2001. *Prostředky jistotní modality v klasické řečtině ve srovnání s latinou a češtinou*. Diplomová práce, Brno.

WACKERNAGEL, J. 1920. *Vorlesungen über Syntax I*. Basel.

WAKKER, G. 1994. *Conditions and Conditionals*. Amsterdam.

Použité překlady:

Aristofanés. *Mír*. – př. A. Krejčí. Praha 1922.

Démostenés. *Třetí řeč proti Filipovi* (Tribuni výmluvnosti) – př. kol. autorů. Praha 1974.

Démostenés. *Řeči Olynthské I, II* – př. F.X. Pelikán. Praha 1893.

Homér. *Ílias*. – př. R. Mertlík. Praha 1980.

Homér. *Odyseia*. – př. O. Vaňorný. Praha 1956.

Lúkiános. *O bozích a lidech*. – př. V. Bahník, M. Říhová, L. Varcl. Praha 1981.

Menandros. *Dědek*. – př. V. Šrámek. Praha 1964.

Platón. *Symposion* – př. F. Novotný. Praha 1993.

Plutarchos. *Hostina sedmi mudrců*. – př. F. Stiebitz. Brno 1947.

Plutarchos. *Hovory o lidském štěstí*. – př. F. Stiebitz. Praha 1971.

Sofoklés. *Král Oidipús (Tragédie)*. – př. F. Stiebitz. Praha 1975.

Thúkýdídés. *Dějiny peloponnéské války* – př. V. Bahník. Praha 1977.

Xenofón. *O Kýrově vychování* – př. V. Bahník. Praha 1970.

Excerpované prameny:

Aristofanés: *Comoediae* (vol. I). Ed. T. Bergk, Teubner, Lipsiae 1867.

Homéros: *HOMEROVA ILIAS*. Ed. F. Hoffmeister, Praha 1911.

Homéros: *L' ODYSSEÉ*. Ed. V. Bérard, „Les belles lettres“, Paris 1925.

Lúkiános: *Luciani Samosatensis Opera* (vol. I, II, III). Ed. C. Iacobitz, Teubner, Lipsiae 1867.

Menandros: *Menandri Dyscolus*. Ed. H. LLOYD-Jones, Oxonii e typographeo Clarendoniano 1960.

Polybios: *Polybii Historiae* (vol. I). Ed. T. Büttner-Wobst, Teubner, Lipsiae 1905.

Plútarchos: *Moralia* (vol. III, IV). Ed. Gregorius N. Bernardakis, Teubner, Lipsiae 1891.

Sofoklés: *König Oedipus*. Ed. E. Bruhn, Berlin 1897.